בעקבות ה-11 בספטמבר

אסלאם ומערב – בין עימות להשלמה

עורכת: אסתר ובמן

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

אוניברסיטת תל-אביב

אחרית דבר: הכחשה ותחזיות*

מרטין קרמר

בפברואר 2002 פרסם מכון הסקרים גאלופ תוצאות של סקר דעת קהל שנערך בתשע מדינות מוסלמיות. פרשנים מעטים בלבד נדהמו לנוכח אחוזי התמיכה הנמוכים להם זוכה ארצות הברית בעולם המוסלמי. לאמיתו של דבר, קשה לומר שתוצאה זו הייתה בלתי צפוייה. נגזר על מעצמת העל היחידה להיות מושא לטינה. מעטים עוד יותר הם האמריקנים השואלים היום את עצמם "למה הם שונאים אותנו?" שוררת הבנה הולכת וגוברת כי הערכים שארה"ב דוגלת בהם שנויים במחלוקת בעולם המוסלמי, וכי הזעם כלפיהם מחלחל עמוק. אין עוד אשליות רבות בנושא זה.

תוצאה אחרת של הסקר הייתה מפתיעה יותר: רוב המשיבים מאמינים שה-11 בספטמבר לא היה מעשה ידיהם של קבוצות ערביות. (הנתונים היו 89% בכוויית, ו-86% בפקיסטן.) הממצאים שפורסמו אינם מורים מי לדעת המשיבים עשה זאת. אין ספק שרבים מאמינים כי זהו מעשה ידיהם של אויבי אסלאם מרושעים, בהנהגת "המוסד." אולם, אין זה משנה במיוחד מי הם חושבים שביצע את הפעולה. אלה המאמינים, שקבוצות ערביות לא ביצעו את מתקפות ה-11 בספטמבר, חייבים מן הסתם להאמין גם שוושינגטון המציאה את זהויותיהם של החוטפים, וזייפה את הווידאו בו אוסאמה בן לאדן מתרברב על חלקו בהתקפה.

מה ניתן להסיק מממצא כזה? אותם ערבים ומוסלמים שחושבים כך – ומדובר ברוב המשיבים - שרויים במצב של הכחשה עמוקה. הם מצויים באזור דמדומים של קנוניות, אטום למציאות העובדתית הסובבת אותם. הם סבורים שאין לאירועי ה-11 בספטמבר קשר מיוחד אליהם, שאין הם אומרים דבר עליהם, וכי אין הם צריכים להתמודד עם סיבותיהם. רצון זה, להאמין של-11 בספטמבר אין כל נגיעה לעולם הערבי-מוסלמי, היה חזק כל-כך עד כי הוא סימא את עיניהם מראות את שפע הראיות שהיו משכנעות כל חברה פתוחה בכל מקום אחר על פני כדור הארץ.

הכחשת הטרור

המזרח התיכון שלאחר ה-11 בספטמבר שטוף בהכחשה. הנתונים היבשים של סקר גאלופ מדברים בעד עצמם; התבטאויות ברורות קיימות למכביר. אך ההכחשה היא כה

* המאמר תורגם מאנגלית בידי נתי שוורץ.

מושרשת ועמוקה עד כי הדביקה אפילו את עבודתם של חוקרי המזה"ת. ניקח לדוגמה, מאמר מערכת שכתב ראש הקתדרה ע"ש סאדאת באוניברסיטת מרילנד, שהפך לפרשן בולט בתקשורת האמריקנית. כותרת המאמר הייתה "לשים את הטרור המזרח תיכוני בפרספקטיבה עולמית." הוא כתב בו: "טעות לחשוב שבעיית הטרור העולמי, מעבר לאל-קאעדה, היא בעיקרה מזרח תיכונית."

כיצד ייתכן הדבר? המחבר ייחד מספר מילים לדוח השנתי של מחלקת המדינה, דפוסי הטרור העולמי. והנה מה שהסיק: "בחמש השנים שקדמו לטרגדיה של ה-11 בספטמבר, לא היה המזה"ת האזור המוביל במספר פעולות טרור או במספר נפגעי טרור. יתר על כן, בעוד שעקומת הטרור במזה"ת הייתה במגמת ירידה מדי שנה בשנה, הרי שהיא הייתה במגמת עלייה באזורים אחרים, ביניהם אפריקה, אסיה, ואמריקה הלטינית. עד שנת 2000, אירעו במזה"ת פחות תקריות טרור מבכל אזור אחר בעולם, מלבד צפון אמריקה." לפיכך, מסכם המחבר, מוצדק הכעס במזה"ת על כך ש"ארה"ב שמה לה למטרה רק אזור זה" במלחמתה בטרור.

הבורות-מרצון העולה מפיסקה זו מדהימה ממש. למשל, המחבר אינו טורח לספר לנו שהנתונים הסטטיסטיים של מחלקת המדינה אינם כוללים פעולות טרור שסוכלו. דווקא בגלל העובדה שזרועות ממשל רבות הבינו את האיום הגלום בטרור המזרח תיכוני, סוכלו פעולות טרור רבות שמקורן במזרח התיכון, המפורסמת שבהן קנוניית פיגועי המילניום. היא נחשפה מבעוד מועד; על כן אין היא מופיעה בסטטיסטיקות של מחלקת המדינה. אילו התנהלו הדברים מעט אחרת, היו אמריקנים רבים הופכים לנתון סטטיסטי.

אך תופעת ההכחשה מחמירה. על-פי המתודולוגיה של מחלקת המדינה, פיגועי התופת שאירעו ב-1998 בשתי שגרירויות ארה"ב במזרח אפריקה, אינם נזקפים נגד המזה"ת, אלא נגד אפריקה. עובדה זו היא המאפשרת למחבר לכתוב את המשפט: "בעוד שעקומת הטרור במזה"ת הייתה במגמת ירידה מדי שנה בשנה, הרי שהיא הייתה במגמת עלייה באזורים אחרים, ביניהם אפריקה." ברם הפיגועים בשגרירויות היו, לאמיתו של דבר, טרור מזרח תיכוני שיוצא לאפריקה, וגרם למותם של מאות ופציעתם של כמה אלפים, אך בדוח הוא הופך חלק ממגמה בת חמש-שנים של צמצום הטרור במזה"ת. (כאשר ייכללו אירועי ה-11 בספטמבר בדוח השנתי הבא, גם הם לא יופיעו בטור המזה"ת בטבלאות הסטטיסטיות, אלא בטור של צפון-אמריקה.)

כעת, לאחר ה-11 בספטמבר, אנו יודעים בוודאות מה התרחש במהלך שנות התשעים המאוחרות. ערבים מהמזה"ת העבירו את מנגנוני הטרור שלהם אל מחוץ לאזור. לא הייתה כל הפוגה ושום מגמה של ירידה. הייתה היערכות מחדש, כהכנה לפעולה אשר עתידה לגמד את כל הפעולות האחרות לפניה. אנחנו יודעים זאת עתה כעובדה – אך יש עדיין כאלה המכחישים זאת.

יש הבדל בין מה שחושבים בבית קפה בקהיר, קרי, שלערבים אין כל קשר עם

ה-11 בספטמבר, לבין מניפולציה של נתונים כדי לטעון שאין כמעט קשר בין הערבים לטרור מלבד ה-11 בספטמבר. ואולם ההבדל קטן מכפי שנראה לעין. יש מילה עבור הסירוב העיקש להודות באמת: המילה היא הכחשה. תוצאות הסקר של גאלופ, והמאמר שניתחתי הן דוגמאות בסיסיות לאופן בו פועלת היום הכחשה במזה״ת הערבי. היא משמשת, בראש ובראשונה, ליצירת מרחק גדול ככל האפשר בין ה-11 בספטמבר למזה״ת.

תחזיות פסימיות

אין טעם לצפות מן העולם הערבי-מוסלמי לנתח ניתוחים נוקבים את השלכות אירועי ה-11 בספטמבר. אך עבור חוקרים רציניים, ה-11 בספטמבר מחייב בחינה מחדש של ההנחות לגבי כיוון התפתחותו של המזה״ת. בחינה מחודשת זו חיונית, היות שרבות מן ההנחות שהונחו אך לפני מספר שנים מוטלות כיום בספק או בלתי תקפות.

מה היו הנחות אלה? בשנות התשעים המוקדמות, התגנבה נימה של אופטימיות לניתוחים על המזה״ת. פרשנים יכלו להצביע על התקדמות גלויה לקראת ליברליזציה במספר מדינות רודניות; הם יכלו להצביע על התקדמות גלויה בתהליך השלום הערבי-ישראלי; והם יכלו להתחיל לדמיין כיצד תיראה דמותו של ה-״מזרח התיכון החדש.״

בשלהי שנות התשעים, כבר הייתה התפכחות. עם זאת, הייתה רתיעה ברורה מגיבוש חזון חלופי לגבי כיוון התפתחותו של המזה״ת. קל יותר לבטא אופטימיות במונחים של חזון מאשר פסימיות. יתר על כן, כל תשתית התמיכה של חשיבה עתידנית בעולם מכוונת לעודד שינוי חיובי. אין חיזוקים רבים לאלה הטוענים כי מצב הדברים יהיה גרוע יותר לפני שיהיה טוב יותר, ושהאופק נראה אפור. ואולם, המשקיפים על המזה״ת שאינם מתפלשים בביצת ההכחשה לא השכילו עדיין לגבש חזון בנוגע לכיוון התפתחותו. כנקודת מוצא, הבה נתבונן בשני תרגילים בחיזוי, שערכו שני פסימיסטים ידועים וחסרי תקנה. אחד הוא סוכנות הביון האמריקנית (סי. איי. אי.), והשני הוא העיתונאי רוברט קפלן.

בשלהי שנת 2000, פרסמה המועצה הלאומית לביון (NIC) דוח תחת הכותרת: ״מגמות עולמיות 2015: דיאלוג על העתיד עם מומחים מחוץ למנגנון הממשלתי.״[2] הכותרת מטעה מעט. זהו למעשה חזון הסי. איי. אי. לגבי העולם, הנתמך על-ידי מומחים אנונימיים מחוץ למנגנון הממשלתי. זהו מסמך מאיר עיניים. מי שקורא אותו מבין שאכן היו אנשים אשר העלו בדמיונם אירועים מסוג אלה שהתרחשו ב-11 בספטמבר. הדוח צופה טרור בקנה מידה חדש. הוא קובע בצורה חד-משמעית כי ״מירב הסיכויים שיהיו אלה טרוריסטים מן המזה״ת ומדרום-מערב אסיה שיאיימו על ארה״ב.״

ואולם בכך לא מסתיימת הפסימיות. הדוח פסימי לגבי היחסים בין המזה"ת והעולם: "איבה עממית כלפי הגלובליזציה וראייתה כחדירה מערבית תהיה נפוצה. האסלאם הפוליטי על צורותיו השונות יהווה חלופה אטרקטיבית עבור מיליוני מוסלמים באזור כולו, ומספר קבוצות קיצוניות שלו ימשיכו להוות כוח מעורר מחלוקת חברתית ומדינית." פסימיות קיימת גם בנוגע ליחסים בין ישראל למדינות ערב: "עד 2015, יושג שלום קר בין ישראל לשכנותיה עם קשרים חברתיים, כלכליים ותרבותיים מוגבלים בלבד. תקום מדינה פלסטינית, אך המתחים בין הישראלים לפלסטינים יימשכו ויתלקחו מדי פעם לכדי משברים."

אולם, ההערכה הפסימית ביותר קשורה בתשתית המשאבים והאוכלוסייה. אוכלוסיית המזה"ת, המוגדר בדוח כעולם הערבי בתוספת איראן, תגדל מ-300 מיליון ב-2000 לכ-400 מיליון ב-2015. במדינות מסוימות יהיה שיעור גידול האוכלוסין גבוה אף יותר. הדוח מתאר את התוצאה הבלתי נמנעת במונחים הבאים: "גורם מפתח במזה"ת ב-15 השנים הבאות יהוו לחצים דמוגרפיים, ובייחוד בעיות של אספקת תעסוקה, מגורים, שירותים ציבוריים וסובסידיות לאוכלוסיות הגדלות במהירות וההופכות יותר ויותר עירוניות. עד 2015, יהיו האוכלוסיות ברוב חלקי המזה"ת גדולות הרבה יותר, עניות הרבה יותר, עירוניות הרבה יותר, ומפוכחות הרבה יותר."

הדוח ממשיך ומציין שכמעט בכל מדינות המזה"ת, נמצאת יותר ממחצית האוכלוסייה מתחת לגיל עשרים. כוח העבודה יגדל בשיעור ממוצע של 3.1 אחוזים בשנה. ואולם, מערכות חינוך מידרדרות מייצרות דור חסר מיומנויות טכניות וכישורים לפתרון בעיות הנחוצים לצמיחה כלכלית. באופק גם לא נראה שום מושיע העומד הכן לפרוץ לזירה עם ההשקעות הדרושות: "להוציא את מגזר האנרגיה," ממשיך הדוח, "יעדיפו משקיעים להתרחק ממדינות אלה, כשהם נרתעים ממגזרים ציבוריים מגושמים; מתקנות ממשלתיות מכבידות, מעורפלות ושרירותיות; ממגזרים פיננסיים לא מפותחים; מתשתית פיסית לקויה; ומסכנת העדר יציבות פוליטית."

רוברט קפלן זכה במוניטין שלו כאשר צפה את הגרוע מכל בבלקן. הוא אוטודידאקט ומצפן רגיש למתרחש באזורים בעייתיים בעולם, שגילה באופן כללי פוטנציאל רב יותר להתמוטטות באזורים מחוץ למזה"ת. אך על-פי מאמר שפרסם לאחרונה בשם "העולם בשנת 2005," התקרב המזה"ת להערכתו לנקודה הקריטית.[5] הוא סוקר חלק מאותם יסודות כלכליים ודמוגרפיים, אך מסיק מסקנות מפורשות שכמוהן שום דוח רשמי של הסי. איי. אי. לא יכול היה להרשות לעצמו לפרסם. קפלן מכנה את שלטונו של חוסני מובארק "המקבילה המצרית לעידן ברז'נייב-צ'רניינקו בברית המועצות, ואולם במצרים אין שום מיכאיל גורבצ'וב באופק." ערב הסעודית תהפוך לדעתו לבלתי נשלטת ותדמה ביותר לתימן, מקום בו המדינה בקושי קיימת. קפלן למעשה מלא תקווה ביחס לאיראן; הוא סבור שהאסלאם הפוליטי ייחלש, ומצפה שצדאם יודח מכיסאו. כל אלה מובילים אותו למסקנה ש: "ייתכן שהמזה"ת עומד על סף מהפך, ובעוד מספר

שנים יהיו לארה"ב שגרירויות בטהראן ובבגדאד אך לא בקהיר, וכוחות צבא אמריקניים יפונו מבסיסים בערב הסעודית שהפכפכנותה הולכת וגוברת."

קפלן אינו אומר דברים מפורשים יותר, מלבד ש"למלחמה בטרור יכולות להיות, שלא במתכוון, תוצאות שיפגעו בפוליטיקה האזורית במידה שלא אירעה מאז קריסת האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה." זהו אכן חזון מפתיע: המזה"ת, כפי שאנו מכירים אותו כיום, נוצר בעקבות ההתמוטטות העות'מאנית, ואפילו מפת המזה"ת, כפי שהיא ידועה לנו, מוצאה בטראומה הזאת. באם יתערער סדר זה, תהיינה לכך תוצאות קשות ובלתי צפויות.

אני מביא כאן את תמציתן של תחזיות אלה לא על מנת לאשר אותן. אכן, בנקודות מסוימות הן סותרות זו את זו. דוח הסי. איי. אי. הוא חד משמעי בחזותו את התפשטות האסלאם הפוליטי; קפלן צופה את מה שהוא מכנה "קריסתו הפנימית של האסלאם." הדברים מובאים כאן רק כדוגמאות לסוג החשיבה שבה אנו, המתיימרים לפרש את המזה"ת עבור קהל רחב יותר, אמורים לחשוב: חשיבה קדימה מבחינה פוליטית על בסיס התחזיות הכלכליות והחברתיות הפסימיות, ללא ספק, הקובעות את הפרמטרים לשינוי.

הסירוב לערוך השוואות

עם-זאת, רבים מחוקרי המזה"ת המובילים ממשיכים להתכחש ולהתחמק אף מהאמיתות הבסיסיות ביותר על האזור. קחו לדוגמה את הדילמה הכלכלית של המזה"ת, כפי שהיא מוצגת על-ידי היסטוריון כלכלי ידוע מאוניברסיטת הארוורד, אשר מתמרמר על-כך שהתקשורת החלה לחקור את הכישלון הכלכלי היחסי של העולם הערבי.[4]

הוא מתלונן: "מטרתם היא לכאורה להסביר לקהל המערבי איך עוני תורם לאלימות. אך קשה שלא לראותם גם כחלק מהפולמוס עתיק היומין נגד דת האסלאם עצמה." במילים אחרות, דיון בכישלון כלכלי זה פירושו נקיטת גישה אוריינטליסטית, ואף גרוע מזה – הטייה אנטי אסלאמית רחמנא לצלן. הוא במיוחד מסתייג מחוקרים המשווים בין הביצועים הכלכליים של ארצות ערב לבין אלה של מזרח-אסיה. "טבלאות סיווג כלכלי מוצגות כדי להראות שהביצועים הכלכליים של מדינות ערב, או המדינות המוסלמיות, מפגרים לא רק אחרי המערב אלא גם אחרי מי שברנרד לואיס תיאר לאחרונה במאמר בכתב-העת ניו-יורקר כ'מצטרפות האחרונות למודרניות בסגנון המערבי, כגון קוריאה, טייוואן וסינגפור'."[5] ומרגע ששמו של ברנרד לואיס הוזכר, אנו כבר יודעים למה לצפות.

והנה זה בא: כיצד מעז הוא להשוות? "מה, לדוגמה, יש למצרים ולדרום קוריאה במשותף במונחים של מבנה כלכלי, מוסדות או משאבים המאפשר להשוות ביניהם

בדרך כלשהי? ומדוע אין משווים לעולם את המזה"ת עם אזורים שהוא תפקד הרבה יותר טוב מהם בעשורים האחרונים, כמו אפריקה שמדרום לסהרה, או לפחות טוב כמותם, כמו אסיה הדרומית? הרי הם בסופו של דבר השכנים הלא-אירופאיים הקרובים ביותר אליו." והאם אין זה מעשה חצוף להשוות את הערבים מבלי להיוועץ בהם? לבטח צריכה להיות להם השפעה בכל זה. "אני מניח שמעטים הם הממשלות והעמים באזור המזה"ת וצפון אפריקה אשר ימצאו תועלת כלשהי בהשוואה עם סינגפור ודרום-קוריאה. לעומת זאת, סוריה יכולה בהחלט למצוא יתרונות בהשוואתה עם מצרים, אותה היא שואפת לחקות."

כמובן, איש אינו אוהב השוואות לא מחמיאות. התרגיל הקטן הזה בא רק להדגים עד כמה נעשה קשה היום למצוא השוואות מחמיאות למזה"ת הערבי. לא רק המערב לא בא בחשבון להשוואה מעין זו; כך גם מזרח-אסיה, אמריקה הלטינית ומזרח-אירופה. מה שנותר הוא אזור דרום-אסיה (שאף הוא עולה על המזה"ת, ובו מצויה כמובן דמוקרטיה, בהודו); ויבשת אפריקה המסוכסכת ומוכת האיידס, ליגה שגם הערבים עצמם יחושו מושפלים להשתייך אליה. לפיכך מספק לנו, בסופו של דבר, הפרופסור מהארוורד את הפתרון העדיף על הערבים (וגם עליו): להשוות אותם לעצמם.

ייתכן ויש ערך מסוים בעריכת השוואה בין מצרים וסוריה; ואם הסורים מעוניינים לחקות את המצרים בתחום הכלכלי, הדבר בהחלט מעיד רבות על ההשפעה ההרסנית שהייתה למשטר הבעת' על סוריה. ואולם בעולם העובר בשלמותו תהליך גלובליזציה, יש משמעות לרמת ההתפתחות יחסית לשאר העולם. היא חשובה בדיוק בגלל שלפערים עשוי להיות קשר כלשהו לזעם שנגלה ב-11 בספטמבר.

חזרנו למוטיב ההכחשה. על השאלות הבוערות – מדוע מייצר המזה"ת כל כך הרבה טרור, ומדוע אין הוא מסוגל לחולל את הצמיחה הכלכלית העשויה "לייבש את הביצה" שמזינה את הכעסים – הוצעו לנו התשובות הבאות: איזה טרור? איזה כישלון? שני חוקרים חשובים אמרו לנו כי באופן יחסי אין למזה"ת הערבי בעיה אמיתית של טרור, ואין הוא ממש כושל כלכלית. עם-זאת, נאמר לנו על-ידי שני מקורות לא-אקדמיים, הסי. איי. אי. ועיתונאי, שיש טרור ושהכלכלות כושלות. להם יש האומץ או לכל הפחות התמימות להצביע על הבעיה, ולפתוח בכך את הנושא לשאלות נוספות.

חשוב לשאול שאלות אלה, כיוון שמשמעות חלק מהתשובות היא שארה"ב תיאלץ להעמיק את מעורבותה במזה"ת, אם אין היא רוצה לראות את רובו עובר תהליך של "טאלבאניזציה" בלתי ניתנת לשליטה. נכון, ארה"ב עשויה להירתע מלקחת על עצמה את תפקיד בעל הבית. הצד השני של מטבע ההכחשה הערבי-מוסלמי הוא הרצון האמריקני לחזור לחיים רגילים כאילו דבר לא קרה. גם זהו סוג של הכחשה - הכחשה של העובדה שהעולם השתנה ב-11 בספטמבר. הרצון להמשיך הלאה, לשים את הכל מאחור, מחלחל לחברה האמריקנית כפי שהכחשת ה-11 בספטמבר מחלחלת בחברות מוסלמיות. אך תחזית אחת נראית כהימור בטוח, והיא שארה"ב תעמוד בפרץ, כדי

לנסות ולמנוע את התגשמותם של התרחישים הגרועים ביותר של הסי. איי. אי. ושל רוברט קפלן. אם זה אכן יקרה, המורשת ארוכת הטווח של אירועי ה-11 בספטמבר עשויה להיות חיזוק ההגמוניה האמריקנית בעולם הערבי-מוסלמי - בדיוק מה שאוסאמה בן לאדן נלחם כדי למנוע.

הערות

1. Shibley Telhami, "Put Middle East terror in global perspective," *The Baltimore Sun*, 17 February 2002.
2. <http://www.cia.gov/nic/graphics/gt2015.pdf>.
3. Robert D. Kaplan, "The world in 2005," *The Atlantic Monthly*, March 2002.
4. Roger Owen, "The uses and abuses of comparisons," *al-Ahram Weekly*, 27 December 2001.
5. ראו תרגום המאמר בקובץ זה.